

**А.ҚҰНАНБАЕВТЫҢ ПОЭЗИЯЛАРЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕР****Абилхан Диана Еркебұланқызы**Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 1 курс студенті
Ғылыми жетекші: э.ғ.к., доцент Молдашов Н.О.

Қазақтың көрнекті ағартушысы, демократ, ақын және ойшыл, қазақ жазба әдебиетінің негізін қалаушы Абай өз ұрпақтарына саны жағынан аз, бірақ өзінің мәні мен мазмұны жағынан мол мұра қалдырды. Бұл мұраның адам рухының дамуына әсері оның поэзиясы мен прозасының жолдарының санымен емес, әрбір сөзбен адамның жан дүниесін күйдіретін жалынның бүкіл қуатымен айқындалады.

Абай бүкіл жаңалықты тасушы болған, оны тудырған ортадан жоғары тұрған. Оның пікірінше, әрбір ойшыл адам қоршаған шындыққа өзінің саналы көзқарасын қалыптастыруы тиіс еді: "ұмытудың қажеті жоқ, - деп жазды ол. Ағартушы адам қоғамын жақсы және ақылға қонымды, прогрессивті дамып келе жатқанын көргісі келді. Жеке алынған әрбір адам оған өзінің қолынан келген үлесін енгізуі тиіс.

Абай Құнанбаевтың өмір сүрген және шығармашылықпен айналысқан кезеңі Қазақстанның Ресейге қосылуының аяқталуымен және патриархалдық-феодалдық құрылыс дағдарысының тереңдеуімен сәйкес келеді. Бұл процестердің жеделдеуіне қазақ ауылдарына тауар-ақша қатынастарының енуі, капитализмнің дамуы, аймақты отарлаудың және еңбекші бұқараны жергілікті байлар мен патша шенеуніктері қанауының күшеюі айтарлықтай әсер етті. Осындай кезеңде өмір сүрген Абай өзі өмір сүріп отырған қоғамды сынап өткен және де жай сынап қана қоймай, оның түпкі негізі – көшпелі мал шаруашылығы екендігін, мұның біржақтылығын, қол еңбегінің шектен тыс ауыр азабын ашына көрсетеді. Қоғамдық өмірге би-болыс ретінде жиі араласқан ол жыл мезгіліне қарай көшіп-қонып жүретін қазақ халқының ауыл шаруашылық экономикасын жетік білген. Оның әйгілі «Ғақылиясы» мен «Қара сөздері» негізінен экономикалық сипатта жазылуы осыған дәлел [1].

Абай «малды» экономикалық ұғым ретінде бейнелеген. «Мал» ақын шығармаларында «байлық» және «капитал» сияқты ұғымдармен мәндес болып отыр. Өз шығармаларында Абай қазақ халқын отырықшылыққа шақыра отырып, шаруашылықты жүргізудің озық түрлері – егіншілікпен, өнеркәсіппен, саудамен айналысуды батыл уағыздайды. «Қара сөздерінің» «Үшінші сөзінде» бұл жөнінде былай деп жазады: «Мұның бәрі төрт аяқты малды көбейтеміннен басқа ойының жоқтығынан; өзге егін, сауда, өнер, ғылым секілді нәрселерге салынса, бұлай болмас еді».

Өмірі өткен ескі феодалдық қатынастардың сауданы дамытуға кедергі жасайтынына да назар аударған: «Саудагер тыныштық сауда қыла алмай жүр, Қолдан беріп, қор болып, ала алмай жүр» [1; 31],- десе, «Он алтыншы сөзінде»: «Саудагер несиесін жия келгенде, «тапқаным осы, біттім деп, алсаң – ал, әйтпесе саған бола жерден мал қазамын ба?» дейтұғыны болушы еді ғой»,-дейді. «Алтыншы сөзінде» ол мынадай пікір айтады: «Қазақтың бір мақалы: «Өнер алды – бірлік, ырыс алды – тірлік» дейді. Бірлік қандай елде болады, қайтсе тату болады – білмейді. Қазақ ойлайды: бірлік — ат ортақ, ас ортақ, киім ортақ, дәулет ортақ болса екен дейді. Олай болғанда байлықтан не пайда, кедейліктен не залал? Ағайын құрымай мал іздеп не керек? Осы ма бірлік? Жоқ, бірлік – ақылға бірлік, малға бірлік емес» [2;19]. Бұдан әрі Абай мұндай психологиямен: «Адал еңбекпен ерінбей жүріп мал табуға жігер қыла алмайсың» [3], — деп жазады. Ол бұл жерде ең түбегейлі экономикалық мәселе – меншік қатынастарына көшу қажеттігін меңзеп отыр.

Ақын жеке меншікті жақтайды, өйткені ол шаруашылықты тиімді жүргізуге ықпал етеді. Ұлы ойшылдың осындай экономикалық көзқарасы қазақ халқы өмір сүріп отырған

сол кездегі қоғам қойнауында пайда бола бастаған жаңа тауар – ақша қатынастары мен шаруашылықтың ұсақ тауарлы капиталистік түрін бейнелейді.

Күш-жігерге толы, біліммен қаруланған адам оларды бүкіл қоғамның игілігі үшін пайдалануға, барлығына пайда келтіруге ұмтылуға тиіс. Әрбір адамның адам қоғамына қызмет ету жолдарын Абай Құнанбаев, ең алдымен, еңбекте көрді.

Еңбек - бұл ауыр кінәсіздік емес, ол қоғамның материалдық және рухани игіліктеріне қол жеткізу және гүлдену құралы. "Еңбек таным сезімін дамытады, - деп жазды ол. Адам танымын тәртіпке келтіреді, қажетсізден қажетті нәрсені таңдап, ақылды болады". Ол кез-келген еңбекті бағалады және оның қатарына ізгі адамзат қоғамының, ақыл мен мейірімділік, табандылық пен қарапайымдылық қойған. Ағартушы ең алдымен, жас ұрпаққа деген сүйіспеншілік пен құрметке баулуға ұмтылып, жастардың бір бөлігі мерекеде және баспанасыз уақыттарда қалай өткізгенін көріп, өте қынжылды. Абай "жеңу қиындықтары бізді өмірге өзі үйретеді" деп есептейді.

Патша өкіметінің отарлық саясатының нәтижесінде және XIX ғасырдың екінші жартысында ауыртпалық салдарынан халық массаларының жағдайы өте тез нашарлап, қазақ шаруасы бұзылды. Көптеген қазақтар малдан айырылып, себептен себепсіз адамдар тобын толықтырып отырды. Қазақ кедейлерінің жағдайын ойлап, Абай өмір бойы оларға жалдамалы еңбекке мұқтаж болмай өмір сүруге жол нұсқаған.

Бұл салиқалы толық әділ ашу жолдарын патша өзінің отарлық саясатын жүргізген кезеңде ағартушы демократ жазды. Абай көптеген еңбекшілер мен билік пен байлықтың иелері - азшылықтың арасындағы антагонистік қайшылықтарды ашты.

Абай еңбекшілердің өмірін жақсарту жолдарын, ең алдымен, қоғамның экономикалық негізін өзгертуді жөн көрген. Абай қазақтардың прогрессивті дамуын егіншіліктің, қолөнердің және сауданың дамуымен тығыз байланыстырды. Экономиканы дамытудың бұл үш саласы қазақ ағартушысының тұрақты назарында болып табылады, олардың пікірінше, халық массасына бағдарлануы тиіс [4].

Қазақстанда халықтың көпшілігі мал шаруашылығымен айналысуды жалғастырғанымен, Абай одан әрі экономикалық дамуды егіншілікті кеңейтумен және жақсартумен байланыстырды. Дәл осы егіншілік қазақ шаруасы әл-ауқатының сенімді негізін қамтамасыз ете алды. Абай егіншілік қазақ даласының климаттық жағдайларына байланысты жағдайға аз ұшырағанын дұрыс санаған. Ол жазды:

Егіншілік еңбегі ауыр - жырту, себу,

Бірақ жер әлі де күзетшімен аяқталады.

Абай "қолөнерді үйрену қажет", өйткені "қолөнер әрдайым қолында қалады, алдаусыз өз қолымен жасаған қолөнерді сататын қолөнерші - қазақтардың ең үздігі". Сонымен қатар, ол өздері жасаған тауарларды сату кезінде адал қолөнершілердің жолында қанша кедергі болғанын көре алмады. Алыпсатарлар үлкен зұлымдық болып табылады, олар далаларды аралап өз еңбегімен жасаған өнімді қолөнершілерден арзанға сатып алатын. Алыпсатарлар XIX ғасырда қалыптаса бастады және Қазақстанда тауар-ақша қатынастарының дамуымен тарады.

Қазақстан экономикасының өркендеуінің ажырамас бөлігі, Абай пікірі бойынша сауданы одан әрі кеңейту болып табылады. Ол көптеген елдерде болған және саудалаған өзбек саудагерлері туралы терең құрметпен айтты. Олардың көптеген тауарларын қазақтар да, негізінен малға айырбастау арқылы сатып алды. Абай сауданы халықтар арасындағы қарым-қатынас құралы, қоғамның өндіргіш күштерінің дамуын ынталандыру ретінде қарастырды, сондықтан оның Қазақстандағы одан әрі дамуына белсенді насихаттаушы болды [5].

Қазақстанда басқару мәселелерінде Абай көзқарастары бойынша, әлі де берік патриархалдық қатынастар және отаршылдық күшейіп тұрғанын айтты. Ол халық көтерілістері туралы еш жерде айтпайды. Бірақ демократиялық тұрғыдан халық массаларының мүдделерін қорғай отырып, Абай үнемі қоғамның прогрессивті даму жолын

ізdedi. Абай билеушілер қызметіне адал, халық игілігі үшін қызмет етуге мүдделі адамдар сайлануы тиіс деп есептеді.

Бұл адамдар заңдарды бұзбауға, өзінің қызмет бабын теріс пайдаланбауға тиіс. Әсіресе, болыс басқарушыларынан халық массалары көп апаттарға ұшырады. Әдетте бұл лауазымға байшылық өкілдері сайланды. Сатып алуға, сыйлықтар мен алдау үшін едәуір қаражат жұмсаған. Олар халқына берген уәдесін ұмытып, жұмсалған шығындар орнын толтыруға тырысты. Абайдың пікірінше, сайлау қызметтерін әдетте жеткіліксіз адамдар алған. Халық уәделерді алдап, әрдайым орындалмайтын. Өз кезегінде, еңбекшілер де билеушілердің қолдарымен бірдеңені өзгерту мүмкіндігіне сенген.

Абай көптеген халық массаларының билеушілері мен мүдделерінің арасындағы қарама-қайшылықтарды шешу жолдарын таба алмады. Осы жерден Абай қоғамның, заңның және жеке тұлғаның өзара тәуелділігі қандай екенін аяғына дейін анықтай алмады. Абайдың Заңға деген көзқарасын зерттей отырып, біз оның әділдігіне сенгеніне сенеміз. Заңның бұзылуы әділетсіздікке әкеп соқты. Ол, ең алдымен, заңды бұзғандарға, ал заңды кімнің мүддесінде шығарған мәселе қаралғанға дейін қарайды.

Абай парақор билеушілерді, пайдакүнемдік төрешілерді, немқұрайлы молдаларды жек көрді және әшкереледі, оларды бүкілхалықтық игілік жолында зұлым деп санады. Ол қоғам үшін ғылым мен ағартудың маңызын аша отырып, ғылым мен ағартуда көптеген адамдар сияқты зұлымдықты жеңе алатын негізгі күш-жігерді, олардың "зұлымдық, өтірік, мақтаншақтық, ақылсыздық" үйлеспеушілігіне көз жеткізді. Бұл қасиеттер қазақ қоғамының үздік ойшылына жеккөрінішті болды, олармен күресу ол өзінің ең маңызды борышы деп санады.

Үнемі еңбек етіп, білім ала отырып ғылым гүлденеді деп ол санаған. Білім алуға жұмсалған еңбек әрдайым асыл және жемісті. Абай жастардың оқуға және білімге деген махаббатын үнемі оятып отыруға табанды ұмтылды.

Қазақ қоғамы өмірінің барлық қырларын зерделеп, Абай бұл ақауларды барлық қазақ қоғамымен бірлесіп жеңуге болады деген қорытындыға келді. Әрбір адам өз тағдырының иесі болса да, бүкіл халықтың тағдыры бар. Қоғамнан тыс өмір сүру немесе одан жақсы болу мүмкін емес. Абай нақты өндірілген көзқарас өзара қарым-қатынасы, басқа халықтар, қазақстанда қоныстанған", - дейді [6].

Ол басшылыққа алған негізгі принцип сыйластық, достық және тең құқылық принципі болды. "Адамға адамзат дос", - деді гуманист. Әлемдік мәдениеттің алдыңғы қатарлы жетістіктерінің негізінде құлдыраған массалардың халықаралық ынтымақтастығы мен олардың бірігуінің саяси идеясы өзінің философиялық пайымдауын және негіздемесін әрдайым тапты.

Қандай өмір құбылысына баға берсек те, біз ешқашан да мезгіл мен жағдайды ұмытпаймыз. Сондықтан Абайдың өмір сүрген мезгілі мен жағдайын еске алсақ, оған революциялық көзқараста неге болмадың деп кінә тағу - орынсыз. Тарихқа көз салсақ, езушілерде әділдікке үндеп, олардың санасын оятып, адамгершілігін арттыру арқылы әлеуметтік теңсіздікті жоймақ болған француздың ұлы ағартушыларының іс-әрекеттері оқушылар жұртшылығына мәлім.

Ал қазақтың ұлтшыл оқымыстыларының қазақ елінде тап жоқ деп, көп жылдар бойы айтыс ашып, өздерінше дәлелдемек болып, қызыл өнеш болғанын тағы жақсы білеміз. Демек, XIX ғасырда Абайдың қазақта жігі айқындалған екі тап барлығын және үстемдік етуші байлар табының кедейлерді езіп, қанап отырғандығын тайға таңба басқандай етіп, шындық қалпында көрсетіп беруінің өзі - тарихи мәні зор екендігі сөзсіз.

Қорыта келгенде, Абай шығармаларындағы экономикалық ой-пікірлер қазіргі нарық заманының өзекті мәселелерін дөп басатын, бүгінгі күннің талабына сай терең ғибратты қағидалар деп толық негізде айта аламыз.

Абай өзінің ұлы еңбектерінде өз кезіндегі әлеумет өміріндегі теңсіздікті, бай-феодалдардың еңбекші кедейлерді езіп, қанап отырғандығын, әлеумет өміріндегі алауыздық, кертартпалық, мәдениетсіздік, еңбек сүймейтін жалқаулықты көре

білді. Қазақтың феодалдық өміріндегі әйелдердің теңсіздіктерін терең суреттеп, сүйіспеншілікті, бас бостандығын жыр етті, олардың әлеумет өмірінде шынында үлкен орын алатынын, алу керектігін көрсетті. Сөйтіп, қазақтың ұлы ақыны әлеумет өміріндегі ең маңызды, үлкен мәселелерді шығармаларының тақырыбы етіп алды да, оларды терең түсініп, сол кездегі өмір шындығына дәл етіп көрсете білді. Жоғарғы айтылған көп мәселелер жөнінде өте маңызды, аса құнды пікірлер айтып, дұрыс сілтеулер берді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. А.Құнанбаев әлеуметтану көзқарасы. <http://stud24.ru/sociology/ananbaev-leumettanu-kzgary/448320-1691466-page1.html>
2. Абай. Қара сөз. Поэмалар. Алматы, «Ел», 1993.
3. Абай. Шығармалар. Алматы, «Мөр», 1994.
4. Доғалов, А.Н. Қазақ ойшылдарының ғылыми еңбектеріндегі экономикалық теорияның негізгі мәселелері: монография. - Нур-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2015.
5. Ө.Қ. Шеденов, Б.А. Жүнісов, Ү.С. Байжомартов, Ғ.М. Мүсіров. Экономикалық ілімдер тарихы. - Ақтөбе: А-Полиграфия, 2006.
6. Абай шығармаларындағы шындық және әлеуметтік теңсіздік мәселелері. <http://www.infoportal.kz>